

Globalisering och litteratur

Av Margareta Petersson

[Länk till presentation av Margareta Petersson](#)

Globaliseringen har många ansikten och en historia vars gränser bakåt inte är givna. Robert B. Marks urskiljer i *Den moderna världens ursprung* (2002) flera mer eller mindre globala världssystem under historiens lopp och ser utvecklingen under 1500-talet, när jorden binds samman genom upptäcktsresor och handel, som den första verkliga globaliseringen.

Amartya Sen, nobelpristagaren i ekonomi, placerar i *The Argumentative Indian* (2005) globaliseringen ännu längre tillbaka i tiden och lyfter särskilt fram 1000-talet, då spridningen av vetenskap, teknologi och matematik förändrade världen österifrån. Papper och tryckerikonst, krut, hjul, klocka och kompass hör till denna period.

En av de påfallande effekterna av *dagens* globalisering är att den täta förbindelsen mellan vad som vanligen har kallats en kultur och ett geografiskt rum verkar lösas upp. Nationalstaternas gränser försvagas. Men redan nationalstaternas uppkomst skulle kunna ses som ett tecken på globalisering. Hela världen är ju uppdelad och politiskt organiserad på ett likartat sätt. Förändringen idag skulle kunna beskrivas som att gränserna mellan stater blivit porösa. De korsas av medier, varor och ekologiska förskjutningar. Människor reser och migrerar dessutom i en helt annan omfattning än tidigare. Vilka de långsiktiga effekterna blir är svårt att veta. Att människor och förhållanden i olika delar av världen blir alltmer ömsesidigt beroende verkar dock uppenbart. Det förefaller också som om upplevelsen av eller bristen på upplevelse av kulturell identitet fått större betydelse såväl för individer som för grupperingar av olika slag. Frågor knutna till just rum har i hög grad aktualiserats: problem kring gränser, rötter, uppbrott, hemlöshet och marginalitet återkommer i såväl litteraturvetenskaplig forskning som skönlitteratur.

Jag belyser här några aspekter av globaliseringen genom att kommentera en litteratur som skapats som en effekt av globaliseringen, i varje fall om man ser den brittiska kolonialismen som en del av denna, nämligen litteratur skriven på engelska av författare med ursprung i Indien. Redan för 150 år sedan började författare i Indien liksom i kolonier i andra delar av världen att skriva litteratur på engelska. Detta hängde samman med att engelsmännen införde undervisning i engelska i Indien 1835. En generation senare växte skönlitteraturen fram. Den har idag fått ett mycket starkt globalt gensvar.

Arundhati Roys roman *De små tingens gud* är ett bra exempel. När den publicerades 1997 framstod detta som en världshändelse. Marknadsföringen av romanen var nämligen global. Romanen såldes i förväg till arton länder. Sex månader efter publiceringen beställdes översättningar till 27 språk. Därefter har den översatts till åtminstone 40 språk. Byn Ayemenem finns numera utsatt på Indiens turistkartor. Romanen innehåller dessutom teman som kan läsas som symptom på en globaliserad värld. Den gestaltar resande och migrerande människor. Varor och ideologier från väst dyker upp i Indien: västerländsk musik och moderna medier tillhör vardagen. Och boken har påverkat utbildningstrender. Roy skriver i en essä att äregiriga medelklassföräldrar som för några år sedan bara kunde tänka sig en framtid för sina barn inom teknik, medicin och företagsledning, nu förhoppningsfullt skickar dem till studier i kreativt skrivande.

Litteraturen kring globalisering och den problematik den medför är mycket omfattande. Studier i ekonomi och sociologi fokuserar ofta de storskaliga förändringarna. Skönlitteraturen däremot gestaltar gärna samtidigt de småskaliga eller lokala upplevelserna av konkreta detaljer inom detta fält och subjektiva överblickar. Den belyser de drömmar

och bilder som skapar ett medvetande om etnisk tillhörighet, om tradition och kultur. I en nyckelscen i *De små tingens gud* sitter Baby Kochamma i den lilla byn i Kerala, på Indiens sydvästkust, framför en TV-apparat och zappar. Med ett tryck på fjärrkontrollen kallar hon fram Bill Clinton, i nästa stund trollar hon bort honom som om han vore hennes tjänare. Hon upplever en sorts frihet. Hon tycker sig delta i ett globalt sammanhang. Men Arundhati Roy skildrar henne i *De små tingens gud* närmast som en förlorare. Huset hon befinner sig i får nämligen förfalla, trädgården förvildas. Hennes make-up flyter ut över ansiktet. Hon sitter uppsluktad och försvarslös framför sin apparat, översköld av västerländsk kultur.

Man skulle kunna hävda att Baby Kochamma i sin person sammanfattar hela den indiska kulturen. I så fall får man läsa karaktär och samhälle som analog. Ett motiv med likartad innebörd rör den traditionella Kathakalidansen. Detta är en gammal dansform som hämtar stoff från eposen, i romanen från *Mahabharata* från 300-talet. I romanens Indien står historien och kulturen i kommersens tjänst. Här finns en turistanläggning dit dansare inbjuds. De framför sina föreställningar vid poolen, där deras konst reduceras till leksakshistorier. Turisterna oljar lojt in sig i solkrämer medan de låter sig förströs av de regionala "kryddorna". Gamla kommunister arbetar som bärare i färgglada etniska kläder och slummen är utestängd genom höga murar. De ursprungliga sextimmarsföreställningarna amputeras och trasas sönder till 20-minutersepisoder. Längre kan inte turisterna koncentrera sig.

Kathakalidansen representerar de stora berättelsernas roll för människan:

Det spelade ingen roll att berättelsen hade börjat, för kathakali upptäckte för mycket länge sedan att de stora berättelsernas hemlighet är att de inte *har* någon hemlighet. De stora berättelserna är de man har hört och vill höra om igen. De som man kan träda in i var som helst och känna sig hemmastadd i. De förleder inte med rafflande inslag och underfundiga slut. De överraskar inte med det oförutsedda. De är lika välbekanta som huset man bor i. Eller doften av den älskades hud. Man vet hur de slutar, men man lyssnar som om man inte visste det. Ungefär som man vet att man en dag ska dö men lever som om man inte skulle det.

Konstnären, dansaren, beskrivs också på ett sätt som visar styrkan i traditionen:

"Kathakalidansaren är den skönaste av män. Därför att hans kropp *är* hans själ. Hans enda instrument. Från tre års ålder har det hyvlats och slipats, filats och formats helt efter berättandets krav." Berättelsen blir hans barn, hans hus, hans fönster och perspektiv. Till skillnad från en skådespelare, som träder in i en roll, *är* dansaren rollen. Han låter oss "flyga genom hela världar på några minuter" och "stanna upp i timmar för att studera ett vissnande löv". - Men utvecklingen i Indien har förbrukat dansaren. Han är förlegad och omvandlad till lokalfärg. Han tvingas ut på marknaden och det förstör konsten - och konstnären. Det som alltså framställs och uppfattas som autentisk indisk konst av turisterna är i själva verket en produkt, framställd för kommersiella syften. Dansarna kräver idag droger för att tygla sin undertryckta vrede och göra desperationen uthärdlig.

En viktig globaliseringsfråga är om rörelser och förskjutningar mellan kulturer sker på lika villkor eller om effekterna är oförutsägbara så att man inte vet om världen alltmer likriktas, alltså homogeniseras, eller om skillnaderna ökar. I Arundhati Roys värld är asymmetrin mellan kulturer och den kulturella homogeniseringen, som hon likställer med amerikanisering, påfallande. I den värld hon skildrar rör sig det kulturella flödet framför allt i en riktning. Det får henne att fråga vilka syften globaliseringen egentligen tjänar. Förespråkarna framhåller ibland att förändringarna kommer att avskaffa fattigdom och utjämna klyftorna mellan rika och fattiga delar av världen så att livsvillkoren för alla förbättras. Roy är skeptisk. Handlar verkligen globaliseringen, frågar hon, om: "'utplånandet av fattigdomen i världen' eller är den en mutation och variant av kolonialismen, fjärrstyrd och digitalt manövrerad?"

Amartya Sen har en helt motsatt syn, när han betonar och ger många exempel på att en global ekonomi starkt bidrar till ett större välstånd i världen och till att de globala orättvisor och ojämlikheter som finns faktiskt kräver en global agenda. Han lägger stor vikt vid

mångfalden i Indien och framhåller att element från olika kulturella traditioner bidragit till framväxten av det vi idag förstår som indisk kultur. Som en gång Nehru, Indiens första premiärminister, betonar han att med kulturella möten följer en rik och levande utveckling. Ett steg längre tar flera indoengelska författare. En närmast utopisk aspekt av det kulturella mötet ger Salman Rushdie och Amitav Ghosh. Den senare skapar i flera av sina böcker små utopiska kolonier, som uppträder just när kulturer stöter samman. Båda författarna anknyter dessutom till såväl indiska som västerländska berättartraditioner. Globaliseringen öppnar för dem en guldgruva av litterära former och möjligheter. Det är särskilt tydligt hos Rushdie. I hans *Satansverserna* representerar invandraren en potentiell kraft, eftersom hon är en person som har möjlighet att se från mer än ett håll samtidigt.

Globaliseringen har ytterligare en effekt. Vissa problem har blivit globala, det som händer i ett område påverkar ett annat. Jag tänker främst på naturen, inte bara naturkatastrofer, men ekologiska frågor generellt. Göran Greider skrev i DN den 29 januari 2005 med anledning av stormen Gudrun och de ömtåliga granplanteringarna: "Januari. Äntligen några minusgrader i det planetära växthuset där risken för orkaner och storskaliga störningar ökar för varje år. - Över den kortsiktiga marknaden slår en rotvälta igen."

Att ekologiska frågor har blivit ett centralt område märks tydligt i vad som betraktas som relevant kunskap, så som detta hanteras i litteraturhistorieskrivningen. Tidigare har indisk litteratur och kultur satts in i ett nationellt indiskt sammanhang. Det är naturligt. Litteraturhistoria som genre växte fram parallellt med nationalismen. Det var speciellt viktigt att betona att de indoengelska författarna inte enbart var kosmopoliter och helt västerniserade. Man betonade därför under en stor del av 1900-talet att dessa författare var djupt förankrade i indisk andlighet, framför allt av hinduisk art. "Indiskhet" har länge varit synonymt med hinduisk tradition och religion. Men i en helt ny indoengelsk litteraturhistoria skapas ett annat förflutet. Det är ju en gammal sanning att historia skrivs utifrån nuets behov. Arvind Krishna Mehrotra tar i *A History of Indian Literature in English* från 2003 upp författare och röster från bortglömda grupper av olika slag, bland annat litteratur som bara finns i muntlig form, hopsamlad av antropologer bland Indiens stamfolk. Dessutom tar han upp det nya kulturarv som håller på att skapas av ekologiska nationalisterna: alltså skildringar av naturen. Det får den effekten att storviltjägare som Jim Corbett och fågelskådare som Sâlim Ali presenteras som centrala författare. Indiens identitet har här lika mycket med blommor och träd, fåglar, insekter och djur att göra som med språk och tempel. Naturreservaten görs rentav till heliga rum i naturen i den här litteraturhistorien. Detta är ett nytt sätt att tänka - inspirerat av globalt ekologiskt intresse, och förstås av den globala turistindustrin.

Ekologi håller på att bli väsentlig också i den traditionella litteraturen. "Min instinkt", skriver Arundhati Roy i *Priset för att leva*, "föranledde mig att lägga Yoyce och Nabokov åt sidan, att uppskjuta läsandet av Don DeLillos tjocka bok, och ersätta allt detta med rapporter om avrinningsförhållanden och konstbevakning, med facktidningar och böcker och dokumentärfilmer om dammbyggen, och varför de byggs, och vad de åstadkommer." Det är också vad hon ägnat sig åt efter sin prisade debutroman.

Jag avslutar med ett exempel från Amitav Ghosh, som valt en annan väg. Han är bosatt i New York, skriver på engelska, alltid om en globaliserad värld. Den enda bok som är översatt av honom heter *Förnuftets krets* (1986). Den utspelas i Calcutta, i en liten bengalisk by, i en fiktiv stat i Gulfoområdet och i Algeriet. Hans karaktärer rör sig alltid mellan olika delar av världen, framför allt på ett sådant sätt att väst och i synnerhet Europa, hamnar i periferin. Västvärlden provinsialiseras, för att använda en postkolonial beteckning.

Ghosh kommer från Bengalen i Indien, hans förfäder fanns också i Burma, i Malaysia och i Indien, inom hela det område som drabbats av tsunamin. Hans senaste bok, *The Hungry Tide* (2004) handlar om flodområdet i det indiska Bengalen, en arkipelag av öar. Det är ytterst känsligt för alla förändringar i vattenströmmarna. Betecknande är att boken har två delar, Ebb och Flod. Man får en inträngande bild av livet och livsvillkoren i området.

Hit kommer en kvinna för att forska om de nästan utrotade floddelfinerna, som finns här liksom i Irawaddyfloden i Burma och i Mekongdeltat, där hon tidigare varit. I slutet av boken vaknar denna kvinna, Piya, en morgon ombord på en liten båt som för henne mellan öarna och till de områden där floddelfiner brukar finnas. Hon har hört ett ovanligt ljud och inser blixtnabbt att detta måste komma från gangesdelfinen, *Platanista gangetica*. Hon ser dem också ett par hundra meter från båten och blir först fylld av lycklig upphetsning. Men det är något som inte stämmer, delfinerna dyker upp till ytan alltför ofta, och andas häftigt, och utstöter något som mest låter som ett gnällande skrik. Delfinarten är ovanligt känslig för atmosfäriska störningar och när Piya lyfter blicken ser hon ett mörkt moln vid horisonten och inser att en storm är på väg.

Med sig på båten har hon den illiterate Fokir, som hon förstår har en unik förmåga att observera naturen och anpassa sig till områdets snabba växlingar. Han har kunskaper som väl kan mäta sig med hennes. Behovet av samspel mellan människa och natur och det nödvändiga i att ta tillvara olika kunskapsformer blir tydligt i en händelse som berättas i romanen. Britterna planerade på sin tid att bygga en ny storhamn i Bengalen. De varnades för detta projekt, framför allt för att det kunde vara ödesdigert att riva bort den mangroveväxtlighet som skyddade området mot de värsta stormvindarna och vågorna. Femton år senare, 1867, dränktes hela hamnstaden och förstördes fullständigt.

Ghosh beskriver nu hur Piya och båtmanen Fokir långsamt och med stor möda lyckas ta sig in till land, in på en av de mycket låga öarna. Då är båten nästan sönderslagen. Fokir tar fram en gammal sari, ett långt tygstycke, och vrider det till ett rep. De beger sig till öns högsta punkt, klättrar upp i ett träd, sätter sig på en hög gren och binder sig fast, Piya innerst mot stammen och Fokir ytterst. De har vinden rakt emot sig men sitter skyddade i trädets skugga. Det blir mörkt som på natten och föremål, trädgrenar och stenar yr omkring. Ljudet är som ett rytande. Plötsligt ser Piya något som mest liknar en vägg komma emot dem. Det var en tidvattenvåg och liksom Fokir drar hon nästan automatiskt ett djupt andetag. Och sedan känns det som om en damm öppnats över deras huvuden. Trädet de sitter i böjer sig i en båge ner mot marken. De sitter plötsligt upp och ner. När de nästan gett upp hoppet, har vågen passerat och de kan andas igen. Hela ön är dränkt, ser de; vattenytan fylld av löv och grenar. Knappast några träd är oskadda. Men vågen ska tillbaka igen och nu är luften full av projektiler. Piya sitter innerst mot stammen och det är hela tiden hennes tankar och känslor vi följer. Hon känner alla föremål som träffar Fokirs alltmer livlösa kropp.

Globaliseringen aktualiserar problem kring begrepp och föreställningar knutna till kulturell identitet, lokal tradition och ekologisk balans. Romanen är den litterära form som tydligast hanterar problem av detta slag. Det är också den mest globaliserade litterära formen - den finns idag överallt i världen och framväxten kopplas gärna till upplevelser av kulturella möten. I den globala världen är marknadens roll central, också litteraturen blir här en vara. Men marknaden som något kulturellt absolut, utan några etiska eller politiska ideal, är ofta så omänsklig och rovlysten att den måste alstra andra sätt att tänka; den måste alstra motsägelser, skriver Amitav Ghosh i en essä. Vi kommer aldrig att gå med på att jakten på profit skulle vara den enda principen för hur samhället organiseras.

Under nuvarande omständigheter, säger Arundhati Roy i en essä, är det enda i världen som är värt att globalisera motsägelser och motstånd. Motsägelse med motbilder. Motstånd med fantasi.

© [Margareta Petersson](#)